



Milan Žák

VŠEM o.p.s., Praha

Krise adaptace a svoboda (Institucionální pohled)

Abstract

The article discusses the essence of the quality of teaching as the transmission of himself as a man: who he is, what he represents and where he is going. Through the synthetic approach to the theory of modern science and practice of life, it allows you to understand the interdependence of human self-image of the world and the quality of communication in teaching. By setting the centrifugal self-knowledge as the basis for this communication, we are able to not only get back to the essence of things – to understand a man, but also change the quality of education and human interaction with the world.

Key words: the essence of teaching, teaching as communication, individual experience, the order of things, sustainable human development, spiritual human identity

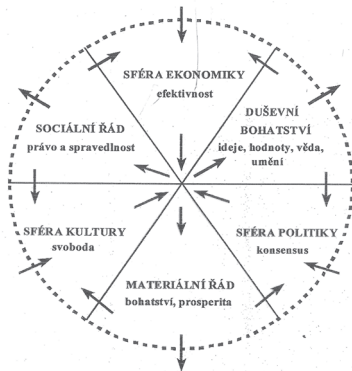
Farao k Josefovi mluvil: Zdálo se mi, že stojím na břehu Nilu. Pojednou z Nilu vystupuje sedm krav vykrmených a krásného vzhledu a popásají se na říční trávě. A hle, za nimi vystupuje jiných sedm krav, nevzhledných, velice bídného vzrůstu a vychrtlých. Něco tak šeredného jsem neviděl v celé egyptské zemi. A ty vychrtlé a šeredné krávy sežraly prvních sedm krav vykrmených. Ačkoli se dostaly do jejich útroby, nebylo znát, že tam jsou.

Genesis 41,15-37

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Vývoj soudobé ekonomické teorie, čerpající zejména z neoklasické teorie, se v současnosti dostává do stále větších těžkostí při vysvětlování probíhajících změn ve společnosti. Jednou z hlavních příčin je určitá uzavřenost hlavního proudu ekonomické teorie, která jakoby nebrala v potaz dynamický vývoj ostatních společensko-vědních disciplín. Přitom konkrétní tvorba hospodářské politiky vyžaduje jak kvalitní znalosti ekonomické teorie, které se zaměřují na čistě ekonomické příčiny a faktory fungování trhů, tak i znalost ostatních aspektů, které mohou ovlivnit chování jednotlivých aktérů, a tím i výslednou podobu politik i trhů. Převládající „mainstreamové“ teorie nejsou s to dostatečně vysvětlit odlišnosti mezi teoretickými modely a reálným chodem ekonomik, neboť na ně pohlíží pouze prizmatem čistě

ekonomie. Teoretické modely hlavního proudu se nezabývají problematikou rozhodování o výběru konkrétních politik, neanalyzují vlivy na tyto rozhodovací procesy, neřeší motivy, které vedou ke konkrétnímu jednání subjektů, jejich zájmy apod. Jsou to právě tyto, zejména institucionální faktory, které významně ovlivňují výslednou podobu společenské praxe. Obrázek 1 se snaží zachytit skutečnost, že zájmy ve společnosti nejsou omezeny jen zájmy ekonomickými, že existuje sféra politiky, kde na základě konsensu dochází z prosazování zájmů a že existuje též sféra kultury tvořící ideje, závislejší zejména na osobní svobodě občanů – prosazování zájmů je pak harmonickou součástí vývoje všech sfér společenského života.



OBRÁZEK 1: Harmonizace společenských zájmů

ZDROJ: SOHAIL INAYATULLAH : The Futures of Democracy : Broadening the Discourse, in: The Futures of Democracy in Pakistan and the Developing World (selected papers), page 11, Pakistan, Futuring Foundation and Institute, Islamabad, Pakistan 1992.

V průběhu konce 20. století se začaly v rámci ekonomie formovat teorie stojící mimo hlavní proud – zejména přístupy nové institucionální ekonomie a všech jejích forem a odnoží, přístup teorie veřejné volby, nové politické ekonomie apod., které se zabývají mj. aplikací ekonomické teorie na analýzu „netržního“ rozhodování, zkoumáním vývoje a vlivu politických systémů na vývoj společnosti, pojmenováním zájmů a hledáním mechanismů jejich prosazování. Nová institucionální ekonomie hledá příčiny odlišného vývoje zemí se stejnými výchozími podmínkami, používá historických a komparativních přístupů, snaží se začlenit do svého pohledu právě dříve opomíjené přístupy a pohledy stojící mimo hlavní proud ekonomické teorie. Pohled na průběh krizí v soukromém sektoru a možných reakcí na ně nabízí např. práce Kolečáka z let 2006 - 2014.

Při hledání odpovědi na příčiny, průběh a popřípadě řešení současné krize z pohledu institucionální ekonomie vycházíme z přesvědčení, že krize jsou nedílnou¹, spontánní součástí vývoje společnosti a mají ozdravný charakter. Příčiny vzniku však nemusí být nutně jen ekonomické, ale mohou stát i mimo ekonomiku. Přístup nové institucionální ekonomie (NIE) vychází v podstatě z hledání odpovědí na dvě otázky: „Co řeší institucionální ekonomie?“ a „Co jsou vlastně instituce?“ K odpovědi na tu první, můžeme citovat zakladatele nové institucionální ekonomie Douglassa C. Northe: „Růst, rozvoj závisí rozhodujícím způsobem na současných platných institucích“², což je bráno jako ústřední hypotéza nové institucionální ekonomie, a „možnosti, jak politicky prosadit instituce podporující

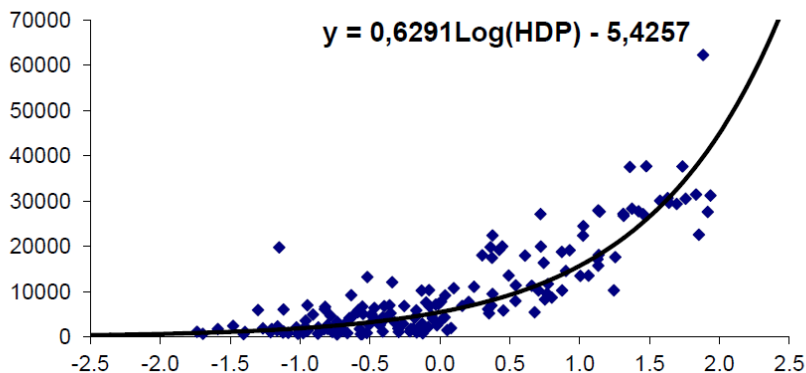
1 S odvoláním na „motto“ můžeme konstatovat, že od biblických dob se společnost přece jen naučila s krizemi žít a čelit jejich následkům úspěšněji. USA jsou v současnosti v 33. cyklu od roku 1854 kdy sledování začalo, průměrné období růstu trvá více jak 3 roky a průměrná délka krizí je 17 měsíců.

2 D. C. North, Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press 1990, str 5.

růst a rozvoj, jsou omezeny kulturním charakterem současné společnosti³. Znamená to, že chápeme instituce jako pravidla hry umožňující promítnout zájmy nejen ekonomické, ale i politické a sociální. NIE rozlišuje instituce na formální a neformální. K pochopení tohoto přístupu je třeba si ještě uvědomit, že D. North rozlišuje instituce na formální a neformální. Za formální považuje vše, co je kodifikováno – od Ústavy, přes schválené a platné zákony, až například k programu akademického roku, konference apod., neformální pak vznikají spontánně, historicky, jako například trh, vlastnictví, peníze, jazyk, rodina, zvyky, morálka, etika, konvence, tradice.

První citát vyvolává jednoduché otázky: Opravdu se máme zabývat institucemi? Opravdu instituce za „něco“ mohou? Odpověď nabízí obrázek č. 3, kde na ose X je „Index institucionální kvality“⁴ vypočítaný z projektu „Governance Matter“ Světové Banky, jako aritmetický průměr hodnot šesti oblastí institucionální kvality⁵ a na ose Y je HDP na hlavu v USD.

OBRAZEK 2: Vztah Institucionální kvality zemí a HDP na hlavu v roce 2005



ZDROJ: Žák, M., Vymětal, P.: Institucionální aspekty nové komparativní ekonomie: ČR a EU. PE 5/2006.

Odpověď na druhou otázku je obsažena v obrázku č. 1. Při důsledné harmonizaci společenských sil nelze opominout širší „mimoekonomické“ souvislosti a to jak ze sféry kultury, tak i ze sféry politiky. V této souvislosti například Milan Sojka doslova uvádí: „Neoklasická ekonomie se dostává při vysvětlování současného sociálně-ekonomického vývoje do stále větších problémů. Jedním z jejích hlavních nedostatků je ignorování role institucí v sociálně ekonomickém vývoji“⁶. To je možno chápat dvojím způsobem: je „mainstream“ v krizi, nebo jde jen o jeho rozšíření ze strany sfér politiky a kultury zmíněného schématu? Nebo vede nutnost dosahování konsensu jako politická realita demokratické společnosti k rozšíření „spektra“ možností hospodářské politiky mimo hlavní proud?⁷ Nová insti-

3 Tamt., str. 7.

4 Podrobněji viz Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2007-2008, Linde Praha 2009, str. 87.

5 Oblastmi institucionální kvality jsou: demokracie, politická stabilita, výkonnost vlády, kontrola korupce, kvalita regulace právní řád.

6 M. Sojka, „Stane se institucionální ekonomie paradigmatem 21. století?“, in: Politická ekonomie, 2009, č. 3.

7 S lehce provokativním vysvětlením přichází například Martin Gregor: „Profesionální ekonom bývá pravidelně zaskočen neustálou proměnlivostí hospodářské politiky a kreativitou je-

tucionální ekonomie přináší navíc zcela zásadní a nové pohledy na předpoklady, s nimiž ekonomická teorie středního proudu pracuje. Východiskem je omezená racionalita místo racionality dokonalé a náklady na využití trhů nejsou nulové a nazývají se transakčními náklady.⁸

K příčinám, ale zejména k důsledkům a řešením současných ekonomických problémů existuje velmi rozsáhlá odborná literatura a její objem neustále narůstá. U některých faktů, zejména týkající se příčin jejího vzniku, panuje poměrně shoda. Při vyjmenování příčin vycházíme z přepisu příspěvků z V. konference Evropského fóra podnikání.⁹ Velmi obecně shrnuto, lze konstatovat, že oproti dřívějším poklesům došlo ke kombinaci negativních faktorů, vynořil se problém s odhadováním rizika, svou roli hrála i globalizace světové ekonomiky, uvolněná měnová politika USA na přelomu milénia. Mluví se o institucionalizaci morálního hazardu, zkruslování a zatajování údajů účetními a ratingovými agenturami, o selhání regulace, o chamtivosti, o vyvolávání paniky. Vymezují se příčiny ve vztahu selhání trhů či selhání vlád a uvádí se v této souvislosti selhání regulační a supervizní. Je pozoruhodné, že se příliš nemluví o spontánnosti vývoje, o objektivních příčinách a vnějších, neovlivnitelných faktorech. Celá diskuze vyznívá ve zjednodušený, ale dosti důležitý závěr. Nejdůležitějším faktorem se stává, selhání konkrétních lidí, selhání způsobené nevědomostí, neschopností, nadutostí, chamtivostí apod. – tedy převážně selháním morálním, a morálku, jak již bylo výše řečeno, řadíme k institucím neformálním.

Odpovědi na otázku po příčinách vzniku současné krize můžeme tedy pohledem nové institucionální ekonomie hledat v neformálních institucích, konkrétně v **rozchodu ekonomie s etikou**, a je v podstatě jedno, co tuto krizi způsobilo, ať už to nazveme nenasytnou hrabivostí, arogancí, okouzlením z dlouhodobé prosperity, podlehnutí skupinovému myšlení a to jak v příčinách (nikoho z nás nenapadlo), tak v reakcích (panika a přehnané reakce). A další a další důvody, tak jak jsou dnes široce prezentovány.

Označíme-li za hlavní důvod současné krize rozchod ekonomie s etikou, pak se nevyhneme pohledu do historie. Spojení ekonomie a etiky je tu přítomno již obrazně řečeno od Adama. Zakladatel moderní politické ekonomie Adam Smith byl totiž profesorem morální filosofie na Universitě v Glasgowě a napsal kromě proslulého „Bohatství národů“ také „Teorii mravních citů“. Adam Smith pokládal sledování vlastního prospěchu nejen za racionální, ale také, z morálního hlediska, za ctnost. Ctnost doplněnou úctou ke spravedlnosti.

Absence etiky v současné hospodářské politice na všech rozhodovacích úrovních

jích tvůrců. Hledá klíč k pochopení, odkud se dané politiky berou, jak je možné, že přežívají po dlouhou dobu a proč naopak jiné politiky nezískají podporu politické reprezentace a voličů“. Rozšíření pohledu tak paradoxně vede ke skutečnosti, že politikům se tak dostává více možností a tím je možnost jejich selhání větší. Gregor dále dodává, že při hledání odpovědi se ekonom často dočká odpovědi, že v dané zemi existuje historicky či kulturně daný sociálně-politický systém či model, který určuje, jaká politika bude přijata. Označit jev za historicky a kulturně podmíněný je ale mnohdy alibi, nepřímo konstatující neznalost konkrétních mechanismů. (M. Gregor: interní materiál FSV).

8 Koncept omezené racionality zavedl do ekonomie Herbert Simon v roce 1955 v článku: „A behavioral Model of Rational Choice“, pojem transakční náklady formuloval Ronald H. Coase v roce 1937 v článku: „The Nature of the Firm“.

9 „Příčiny, důsledky a řešení finanční a ekonomické krize“: Záznam příspěvků z konference pořádané v PS PCR dne 23. září 2009, NEWTON College, a.s.

ve světové ekonomice má pro českou zkušenost ještě jeden, vpravdě bolestný dopad. Tím je rozčarování z toho, že brzo poté, co jsme se pracně zbavili „výhodní“ morálky, přichází krize morálky ze země, k níž jsme po osvobození ze sovětského vazalství až nekriticky vzhlíželi.

INSTITUCIONÁLNÍ ZMĚNY A JEJICH ČASOVÉ SOUVISLOSTI

Institucionální řešení je odvislé na časových možnostech a na souvislostech uskutečňovaných institucionálních změn, jak je zobrazeno na obrázku č. 3. S ohledem na časové souvislosti se z hlediska přítomnosti dospějeme k přesvědčení, že v krátkém období je výhodné věřit spontánním tržním silám a nápravu či změnu institucí se máme snažit spíše v delším časovém horizontu.

OBRAZEK 3: Hierarchie institucionálních změn v čase

	Časový horizont	Efekt	Příklady
1.	přítomnost	Přizpůsobení cenám	Alokační pravidla
2.	1–10 let	Tvorba organizací	Smluvní agenda
3.	10–100 let	Definování Institucionálního prostředí	Právní systém včetně ochrany vlastnických práv
4.	Více jak 100 let	Způsoby chování	Tradice, reputace, čest

ZDROJ Williamson, O.E.: The New Institutional Economic: Taking Stocks, Loking Ahead, JEL 3/2000, vlastní úprava.

Tuto skutečnost můžeme dokumentovat i na nejznámější institucionální analýze, kterou provádí Světová banka v rámci projektu „Governance Matters“ (GM) od roku 1996, původně v pravidelných dvouletých intervalech, od roku 2002 každoročně. Při hodnocení kvality správy jsou použity tři dvojice agregovaných ukazatelů, které zahrnují 310 dílčích ukazatelů z celkem 35 zdrojů od 33 organizací s mezinárodní působností. Do srovnání je aktuálně zahrnuto 212 zemí. Při interpretaci dat ve srovnání v čase i mezi zeměmi je však nutno zohlednit skutečnost, že jejich zdrojem jsou ve většině případů měkká data (široké spektrum zdrojů). Každý ze šesti agregovaných ukazatelů nabývá normalizovaných hodnot v intervalu od –2,5 (nejhorší výsledek) do +2,5 (nejlepší výsledek).

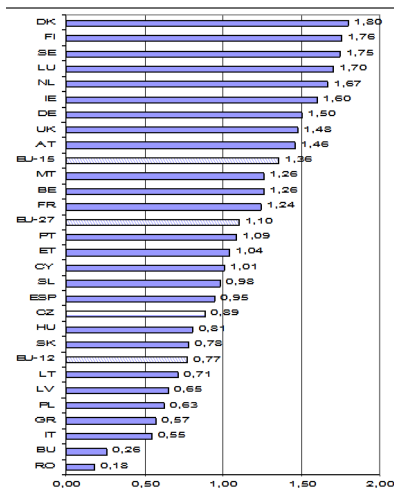
BOX 1 – PROBLEMATIKA MĚKKÝCH DAT

Tvrdá data je označení, které se týká většiny exaktně měřitelných jevů a dat. Většinou jsou označována za data kvantifikovatelná, přesná, testovatelná, jejich soubory vytvářejí statistiky nebo datové soubory např. rozpočty, počet obslužených klientů apod. či výkonová data jako náklady, výnosy, nejrůznější poměrové ukazatele. Ta jsou většinou zjišťována v pravidelných intervalech, s ustálenou, standardizovanou a mezinárodně uznanou metodologií, jsou dodávána s určitým zpožděním a reflektují minulou výkonnost. Jsou často označována za fakta, tj. za uchopitelný popis reality. Proto bývají označována za data objektivní – velmi často jsou považována za jednoznačná, nezpochybnitelná, vyozená z určitých ustálených vzorců a kategorií, pozorovatelná objektivním způsobem a jejich největší výhodou je možnosti vyjádřit je určitými čísly.

Měkká data naopak označují skupinu dat obtížně měřitelných a uchopitelných za pomoci standardních postupů. Nejčastěji jsou zjišťována pomocí dotazníkového šetření, konzultací, rozhovorů, jsou spíše kvalitativního charakteru a popisují chování, vnímání nebo po-

stoje. Odrážejí v sobě nejen minulé zkušenosti, ale také určitá očekávání do budoucnosti. Navíc, jejich přednost spočívá v tom, že jsou relativně rychle zjistitelná a mohou obsahovat minimální zpoždění. I když jsou obtížně měřitelná a podléhají subjektivnímu názoru a náladám, mohou být užitečná v tom smyslu, že pomáhají uchopit a lépe vysvětlit složitou realitu v širším než ekonomickém pohledu. Velké otázky jsou ale nejen v jejich zjišťování, ale také v jejich interpretačních možnostech.

Vedle uvedených základních rozdílů je možné zmínit ještě další – zatímco tvrdá data jsou „inženýrským“, přírodovědným modelem zkoumání, měkká data spíše souvisejí s psychosociálními metodami zkoumání a humanitními a sociálně-vědními modely, vycházejícími z rozdílného způsobu ovládnání jevů (mechanicky vs. nemechanicky). Zatímco tvrdá data bývají považována za jednorozměrná a odrážející pouze jistý aspekt reality, kdy je v důsledku kauzální analýzy možné víceméně jasně určit příčiny a následky, měkká data jsou širší, vícerozměrná a zahrnují v sobě velmi obtížně od sebe oddělitelné jevy a charakteristiky. Z toho důvodu jsou pro popis komplexních jevů velmi často používána právě měkká data, i když je otázka, jestli nakonec nepopisují nepopsatelné.



OBRÁZEK 4: Souhrnný index kvality správy GM (r. 2012)

POZNÁMKA: označuje nesignifikantní hodnoty. Signifikance hodnoty byla zjišťována pomocí T-ratia na 10% hladině významnosti po zohlednění počtu zdrojů dat. Průměry za jednotlivé země jsou počítány jako nevážené průměry všech dílčích ukazatelů - jsou zahrnuty i nesignifikantní hodnoty. Totéž platí i pro průměry EU-15 a EU-27. Výsledky v intervalu +2,5 (nejlepší) až -2,5 (nejhorší).

PRAMEN: World Bank (2012).

První dvojice ukazatelů kvality správy hodnotí kvalitu politického procesu a zahrnuje hlediska rozsahu demokracie a politické stability. Rozsah demokracie je posuzován podle základních charakteristik politického procesu (včetně vynutitelnosti zodpovědnosti orgánů veřejné moci), občanských svobod a politických práv a nezávislosti médií. Ukazatel politické stability, resp. politické nestability a násilí vyjadřuje pravděpodobnost destabilizace vládní moci či jejího svržení včetně hrozby terorismu. Druhá dvojice ukazatelů kvality správy hodnotí efektivnost vládních politik a zahrnuje hlediska výkonnosti vlády a regulační kvality. Výkonnost vlády je hodnocena podle předpokladů pro formulaci a realizaci odpovídajících politik. Tyto předpoklady zahrnují kvalitu poskytování veřejných služeb, kvalitu byrokracie, kompetentnost úředníků, nezávislost úřadů na politických tlacích a důvěryhodnost vlády. Regulační kvalita, resp. regulační břemeno hodnotí vlastní politiky z hlediska zásahů narušujících funkčnost trhů (regulace cen, neadekvátní bankovní dohled) a z hlediska nadměrné regulace v oblasti zahraničního obchodu a podnikání. Třetí dvojice ukazatelů kvality správy hodnotí kvalitu institucionálních interakcí, a to podle hledisek právního řádu a kontroly korupce. Kvalita právního řádu je hodnocena podle důvěry ve společenská pravidla a podle míry jejich respektování. Tento ukazatel vy-

jadruje vnímání výskytu násilné i nenásilné kriminality, účinnost a předvídatelnost soudních rozhodnutí a vynutitelnost smluv. Poslední ukazatel měří vnímání korupce, definované jako využití veřejné moci k získání soukromého užitku. Přítomnost korupce je obvykle projevem nedostatečného respektu korumpujícího (soukromé osoby) a korumpovaného (obvykle úředníka) vůči stanoveným pravidlům. Na obrázku 4 jsou zobrazena poslední dostupná data souhrnného indexu kvality správy projektu Governance Matters pro země EU-27, která ukazují rozdílnost institucionální kvality mezi jednotlivými zeměmi (a zároveň mohou sloužit k diskuzi o modelech kapitalismu), na obrázku 5 je pak uveden vývoj jednotlivých komponent pro ČR.

Na obrázku 4 uvedené souhrnné údaje o kvalitě správy, vypočítané jako prostý aritmetický průměr z výše uvedených šesti složek institucionální kvality, ukazují výrazný rozdíl mezi zeměmi EU-15 a EU-12. Vzhledem k výše uvedeným časovým souvislostem institucionálních změn se ani nedá předpokládat, že by se krizový vývoj a reakce na něj v oblasti vývoje institucí mohl objevit v hodnocení institucionální kvality dříve než za pár let. Z analytického hlediska zde platí, že v krátkém období se z krize mohou „těšit“ experti na makroekonomickou analýzu, a až v dlouhém období institucionální ekonomové. Následující obrázek 5 ukazuje vývoj jednotlivých složek souhrnného indexu pro Českou republiku, kde kromě dlouhodobě známého a kritizovaného korupčního prostředí s nehorším možným hodnocením ze všech složek je zářející skutečnost, že vývoj i ostatních složek indexu institucionální kvality v podstatě stagnuje – což by u země snažící se dohnat vyspělé evropské země být nemělo.

OBRAZEK 5: Složky kvality veřejné správy pro ČR, rok 2012

Průměr	Demokracie	Politická stabilita	Efektivita vlády	Regulační kvalita	Právní řád	Kontrola korupce
0,95	0,98	1,12	1,02	1,25	1,01	0,32

PRAMEN: www.worldbank.org.

Otázka zní, zda vůbec a popřípadě jaká řešení a východiska nabízí, nebo může nabídnout, nová institucionální ekonomie. A pokud ano, jak tyto změny v oblasti kvality institucionálního prostředí měřit. V první řadě se tedy pokusme odpovědět na otázku srovnávání, v lepším případě i měřitelnosti kvality institucionálního prostředí. Touto problematikou se zabývá komparativní ekonomie, která je pokládána za součást nové institucionální ekonomie. Je to právě komparativní ekonomie, která pro srovnávání institucionálního rámce jednotlivých ekonomik využívá stále více a více neustále se rozšiřující nabídku ukazatelů institucionální kvality. Měření institucionální kvality je tak v poslední době věnována značná pozornost. Kvalitní instituce, které podporují účast obyvatel na veřejných diskusích a rozhodování, umožňují občanům konat racionální a informovanou volbu v oblastech veřejných služeb jako jsou zdravotnictví, vzdělávání, životní prostředí, práva a občanských povinností a tím zvyšují kvalitu života bez ohledu na to, zda občané svého práva účastnit se využijí či nikoliv. Kvalitní instituce rovněž napomáhají formování nejen hospodářské politiky v celé její šíři, ale působí i na hodnoty, morálku, občanskou společnost v dané zemi. Vyspělost institucí dané země má vliv na vytváření jejich legislativních záruk, implementaci zákonů

či svobodu názoru na politickou situaci. Legislativní záruky stejně jako svoboda projevu mají vnitřní a instrumentální hodnotu, které zvyšují kvalitu života.

Hodnocení institucionální kvality přináší jeden závažný problém do ekonomické analýzy a tou je rostoucí využívání tak zvaných měkkých dat (viz Box 1), které jsou většinou založena na expertních šetřeních, ale nejen to. Při využívání měkkých dat je proto nutno mít na paměti, že expertní hodnocení jsou k měření čestného a adekvátního fungování institucí nedostačující. Efektivní fungování institucí ovlivňuje především občany daného státu, je tedy nutné zjišťovat právě u nich vnímání fungování institucí a provadět průzkumy i mezi nimi. Při měření kvality institucí je zároveň zapotřebí dbát na charakteristiky různých skupin obyvatel, jelikož uplatňování práva a vnímání kvality institucí se systematicky liší v závislosti na těchto charakteristikách. Například mladší, méně vzdělaná skupina obyvatel s nízkými příjmy se dle výzkumů méně účastní voleb. V neposlední řadě je nutné zajistit udržitelnost efektivních institucí pro další generace.

Ještě jedna poznámka ke komparativní ekonomii. Komparativní ekonomie jako součást nové institucionální ekonomie se původně zabývala srovnáním dvou ideově nesmiřitelných systémů – kapitalistické tržní ekonomiky a centrálně plánované ekonomiky socialistické. Po kolapsu komunismu se orientovala nejdříve na srovnávání mezi USA a Japonskem (inspirace pro Lisabonskou strategii) v posledním desetiletí na hodnocení různých typů (modelů) kapitalistické ekonomiky¹⁰, kde nedílnou součástí je právě hodnocení institucionální kvality. V nové komparativní ekonomii se porovnávání institucionálního prostředí opírá o definování institucionálních charakteristik společnosti nejen v oblasti politické a ekonomické, ale také u charakteru vládnutí a tvorby legislativy.

OBRÁZEK 6: Vývoj Dow-Jones Index 2000



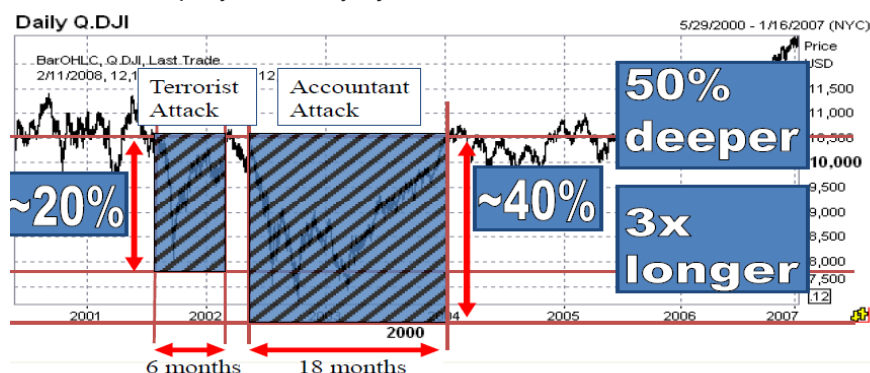
PRAMEN: <http://money.cnn.com/data/markets/dow/>, staženo 11. ledna 2014.

¹⁰ V rámci komparativní ekonomie existuje určitá shoda v tom, že existují různé druhy a systémy kapitalismu. Např. Aiginger (2006) vymezuje modely kapitalistické ekonomiky, v evropském kontextu, takto: Tržní ekonomiky (anglosaský model): Irsko, Lucembursko, Velká Británie, Sociálně demokratické ekonomiky: Dánsko, Finsko, Švédsko, Nizozemsko, Evropský kontinentální kapitalismus: Belgie, Francie, Německo, Rakousko, Itálie, Jihoevropský (středo-mořský) kapitalismus: Portugalsko, Řecko, Španělsko, Dohánějící (catching up) země: Česká republika, Maďarsko.

Ptáme-li se po důvodu proč současná krize vznikla hledáme odpověď, jak již bylo uvedeno výše, v neformálních institucích, konkrétně v rozchodu ekonomie s etikou, a je v podstatě jedno, zda tuto krizi způsobilo cokoli, ať už to nazveme nenasytnou hrabivostí, arogancí, okouzlením z dlouhodobé prosperity, podlehnutí skupinovému myšlení a to jak v příčinách – „nikoho z nás to nenapadlo“ a „příliš jsme uvěřili vlastní dokonalosti“, tak v reakcích – „zbytečná panika“ a „přehnané reakce“, abychom jmenovali alespoň nejfrekventovanější vysvětlení (omluvy?). Následující dva obrázky (6 a 7) poukazují na varovnou skutečnost, že selhání institucí se projevuje mnohem hůře než vnější šok.

Vzpomeňme jen na reakci na teroristické útoky ze září 2001 – media se předháněla v hodnocení dopadů do ekonomiky titulkou typu „Den kdy se změnil svět“, většina analytiků prorokovala, že nic již nebude tak jako dřív a přitom spontánní přizpůsobování ekonomiky proběhlo poměrně rychle a pokles ani nebyl tak výrazný. Obrázek 7, který srovnává teroristický útok s pádem společnosti ENRON, který byl jednoznačně způsobem morálním selháním vypovídá jednoznačně.

OBRÁZEK 6: Dopady šoků na vývoj DJI



PRAMEN: Sedláček T.: PPP z přednášky na VŠEM, www.vsem.cz, staženo 10.12.2009.

Samozřejmě jsme si vědomi, lidově řečeno „že jedna vlašťovka jaro nedělá“ a srovnání může být zavádějící a údaje je nutno chápat jen jako ilustrativní, ale principiální problém morálního selhání to ilustruje podle našeho názoru velmi srozumitelně. V současné krizi neselhávaly trhy, selhávali lidé, ať už v účetních firmách, ratingových agenturách, vládách, bankovním sektoru – jedná se o globální krizi důvěry, důvěryhodnosti, morálky.

INSTITUCIONÁLNÍ KVALITA A JEJÍ HODNOCENÍ

V rámci tvorby Ročenky konkurenceschopnosti České republiky¹¹, sledujeme a zpracováváme v současnosti celkem 21 indexů hodnotících institucionální prostředí v jednotlivých zemích od těchto institucí či projektů: UN DP, The Economist Intelligence Unit's, Legatum Institute, New Economic Foundation, International Living, OECD, The Heritage Foundation, The Frazer Institute, The Freedom Hou-

¹¹ Viz: CES VŠEM, NOZV NVR: Konkurencí schopnost České republiky 2011–2012. Praha: Linde, 2013. 168 s. ISBN 978-80-7201-910-6.

se, Yale Center for Environmental Law and Policy, Transparency International, The Milken Institute, International Budget Partnership, Governance Matters – WB, Global Competitiveness Report, Doing Business – WB, Japan Center for Economic Research a v oblasti regulace i vlastní Index regulační kvality CES VŠEM. Převážná část ukazatelů institucionální kvality v podstatě nezaznamenala „cyklický“ vývoj.

Jedinou oblastí, kde byly zaznamenány cyklické pohyby jsou indexy ekonomické svobody. Při sledování ekonomické svobody jako ukazatele institucionální kvality si klademe otázku : Jaký dopad bude mít právě probíhající krize a s tím související přijímání nových vládních opatření na až dosud stoupající trend v úrovni ekonomické svobody ve světě? Odpověď na tuto otázku v nových datech publikovanými dvěma organizacemi – Fraser Institute a Heritage Foundation, což jsou v současné době známé a používané indexy – přehled je v následující tabulce (obrázek 8):

OBRÁZEK 8: Použité indexy ekonomické svobody

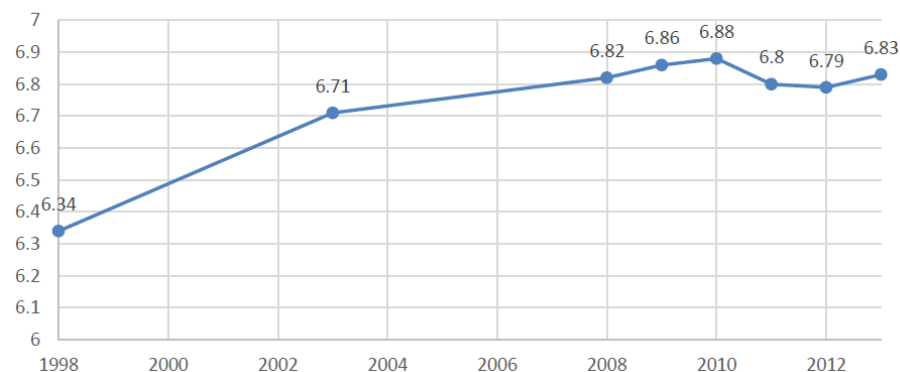
Subjekt	Název	Titul	Odkaz
Frazer Institute	Index ekonomické svobody	Economic Freedom of the World	www.freetheworld
Heritage Foundation	Index ekonomické svobody	Index of Economic Freedom	www.heritage.org

ZDROJ: vlastní zpracování

V posledních publikovaných zprávách o vývoji ekonomické svobody ve světě se obě instituce shodují v tom, že jimi sledované indexy zaznamenaly pokles ekonomické svobody v období krize, ale že v současné době je společnost zpět na růstové trajektorii. Metodologii sestavování indexů lze najít nejen v každoročně publikovaných zprávách – k dosažení na výše uvedených webových stránkách, ale také v češtině, v pravidelně vydávaných Ročenkách konkurenceschopnosti¹². Následující obrázky 9 a 10 tuto situaci dostatečně demonstrují.

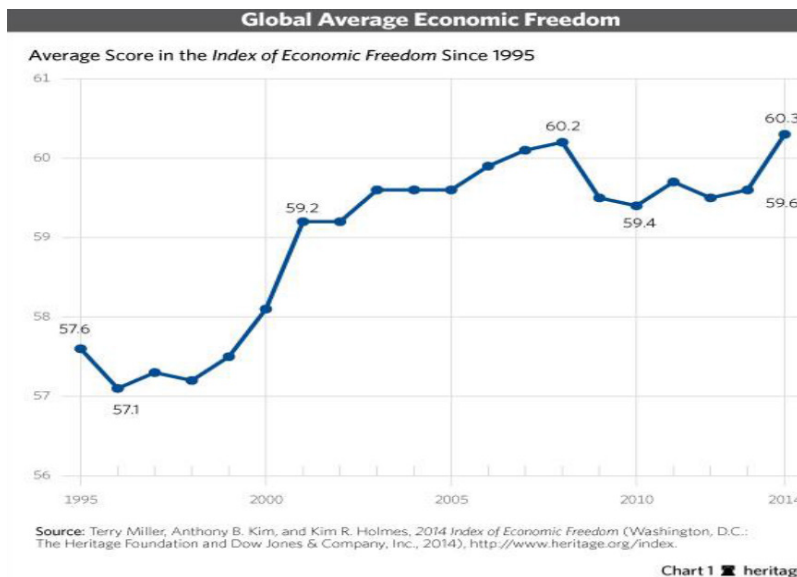
OBRÁZEK 9: Vývoj indexu ekonomické svobody v letech 1998–2012, Frazer Institute

Average Chain-linked EFW Rating for the 102 countries with ratings since 1980



ZDROJ: www.freetheworld.com

¹² Ročenky konkurenceschopnosti České republiky 2007 - 2012. Dostupné na www.cesvsem.cz.



OBRÁZEK 10: Vývoj indexu ekonomické svobody v letech 1995–2014, Heritage Foundation

ZDROJ: www.heritage.org.

Obě instituce, Fraser Institute i Heritage Foundation shodně ještě v roce 2011 uvádějí, že rok 2008 byl pravděpodobně vrcholem ekonomické svobody a zamýšlely se nad důvody poklesu hodnoty sledovaných indexů. Frazer Institute uvádí jako hlavní důvody následující:

- Obecně sdílené pochybnosti o fungování volného trhu
- Rostoucí míra vládních intervencí
- „Praktické“ znárodnění hypotečního trhu v USA

a varuje: hlavní příčiny spočívají v selhání vlád. Selhání je způsobenou špatnou a neefektivní regulací nikoli nedostatkem regulace.

Rovněž Heritage Foundation konstatovala, že pohoršení¹³ jde na vrub zásahů do přirozených trhů a zamýšlí se nad problémem ekonomické svobody a morálky. V textu se konstatuje, že země s vysokou mírou ekonomické svobody výrazně překonávají ostatní v ekonomickém růstu, důchodu na hlavu, zdravotní péči, vzdělání, ochraně životního prostředí a odstraňování chudoby. V úvodu letošní zprávy (2013 *Index of Economic Freedom* pak konstatuje, že prostřednictvím ochrany ekonomické svobody přispíváme k rozvoji trhů, které samy o sobě nejsou nemorální, nemorální může být jen chování na trzích, které však rozvojem svobody je lépe rozpoznatelné. Což je možné chápat jako určité memento a zároveň jako reakci na zlepšující se výsledky v současné době.

Při podrobnější analýze můžeme využít i srovnání vývoje jednotlivých složek indexu ekonomické svobody v letech 1995–2011 v ČR jak ilustruje obrázek 11, kde jediným subindexem, který zaznamenal cyklický pokles je, a to zcela logicky, obchodní omezení. Důvodem je skutečnost, že tento ukazatel jako jediný reaguje nejsilněji na vnější podněty.

¹³ „pohoršení“ dokládá údaj IES 2010 (data 2009) – ze 179 zemí si 90 pohoršilo, a jen 82 zlepšilo.

OBRAZEK 11: ČR – vývoj indexu ekonomické svobody (Frazer Institute) 1995–2011

	1995	2000	2005	2010	2011
SOUHRNNÝ INDEX	5,84	6,53	6,92	7,13	7,17
Kvalita vlády	2,81	3,13	3,30	3,87	3,91
Právní řád a ochrana práv	6,55	6,89	6,61	6,74	6,76
Měna	5,95	8,13	9,05	9,45	9,48
Obchodní omezení	8,05	8,28	8,00	7,77	7,70
Regulace	5,85	6,22	7,69	7,70	7,87

ZDROJ: http://freetheworld.com/datasets_efw.html.

V souvislosti s využíváním indexů ekonomické svobody ve smyslu hodnocení institucionální kvality se však v literatuře objevuje i řada otazníků. Na jedné straně jsou to diskuze o konstrukci ukazatelů, založených na měkkých datech (viz box 1), na druhé straně jde o to, že „nemusí být pravda, že nejsvobodnější trh a nejsilnější ochrana soukromých vlastnických práv jsou nejlepší pro hospodářský rozvoj“, kde se oponuje tím, že teorie nebere na zřetel stupeň ekonomického vývoje jednotlivých zemí a ani kulturní odlišnosti. Znamená to, že méně rozvinuté země jsou vlastně „tlačeny“ do Institucionálního prostředí, které neodpovídá stupni jejich rozvoje. Dalším problémem je fakt, že samotná diskuze je vedená „anglo-saskými“ institucemi a think – tanky, což vede k určité nadřazenosti celého pojetí ekonomické svobody. Tím se dostáváme k velmi závažné otázce: Chápeme dobře „institucionální změny“? A jsou tyto změny způsobeny růstem, nebo růst podporuje, vyvolává tyto změny? Jisté je, že ekonomický vývoj působí na poptávku po transparentnějších, výkonnějších a zodpovědnějších institucích, které jsou dosažitelné a má vliv na „kultivaci“ institucí současných.

HOSPODÁŘSKO-POLITICKÁ DOPORUČENÍ

Základem následné diskuze k jednotlivým krokům hospodářské politiky je rozšiřující pohled na realitu, který zprostředkovává nová institucionální ekonomie v podobě, kterou ilustruje obrázek 8. Pro začátek můžeme zjednodušeně konstatovat dvě východiska. To první spočívá v rozšíření pohledu o občanský sektor. Toto rozšíření umožňuje stanovit (nebo lépe vymezit) hranice nejen mezi ziskovým a neziskovým sektorem, ale i hranice mezi veřejným a soukromým sektorem a zejména odlišit formální a neformální sektor s tím, že jednotlivé naznačené hranice nejsou nehybné, naopak, v závislosti na modelu společnosti se posouvají. Tím druhým, z prvního vyplývající je konstatování, že dosavadní diskuze o modelech společnosti se soustředila převážně na vztah státu a trhu, zaměřila se na poměr mezi ziskovým a neziskovým sektorem, kde liberální řešení prosazovala méně zásahů státu do tržních struktur a koncept „státu blahobytu“ naopak. Na straně občanů tak existují dvoje omezení – rostoucí velikost veřejného sektoru omezuje soukromé aktivity v konečných důsledcích až ke komunistické společnosti, nedostatečný formální sek-

tor vede k anarchii. Shrňeme-li problémy vznikající posunem hranic, můžeme konstatovat, že nedostatek formálních pravidel vytváří prostor pro šedou i černou ekonomiku, nedostatečný ziskový sektor vytváří panství byrokratického aparátu a vede k vydírání veřejných rozpočtů a konečně hranice mezi veřejným a soukromým sektorem je hranicí nejen státního paternalismu, ale i prostorem pro klientelismus, úplatkářství a korupci, přičemž platí, že za nastavení všech tří hranic je odpovědný stát.



OBRÁZEK 12: Vztah trhu, státu a občanské společnosti

POZNÁMKA: Potůček M., Mašková M. eds.: Trendy, příležitosti a ohrožení ČR, Karolinum 2008, část C4, str.1, vlastní úprava.

Konkrétní hospodářská politika je závislá na institucionálním prostředí a jen v souladu s ním může být účinná. Při tomto konstatování vycházíme z jednoduchého výše uvedeného tvrzení, že „instituce za něco mohou“. Realizace však naráží na nejméně dva stěžejní problémy – tím prvním jsou časové možnosti změn s ohledem na politický cyklus a schopnost politiků¹⁴ a byrokracie rozpoznat nutnost změny (informační asymetrie), tím druhým je role občanských institucí působících na zlepšení produktivních schopností občanů – změny v modernizaci technologií nestačí.

V diskuzi na toto doporučení se nelze vyhnout širším institucionálním souvislostem¹⁵. Jakákoliv institucionální změna by totiž měla být v souladu s kolektivním vědomím či společností vnímanými hodnotami, z čehož vyplývá, že se změnou institucí by se měla měnit i organizační struktura. Současná politika však nabízí takovou škálu možných ovlivňování a možností prosazování vlastních zájmů zájmovými skupinami, že každá diskuze o změně institucí vždy vyvolává otázku „Komu to slouží?“. Pro ekonomy politiky není opravdu problém změnit pouze instituce, bez ohledu na kolektivní vědomí či společenské hodnoty. Role občanského sektoru tkví v tom, že umožňují, přihlášením se ke změnám, vytvářet pozitivní očekávání a tím odstraňují prvky nejistoty, které každá změna logicky přináší. Vlády by měly zavádět jen takovou institucionální změnu, k níž se mohou věrohodně zavázat. Výchozím bodem rozhodování o institucionálních změnách jsou v nové institucionální ekonomii transakční náklady, jejich výše. Jakákoliv institucionální změna tyto náklady zvyšuje již při její přípravě, bez ohledu na to, zda změna přispěje ke zlepšení podmínek ve společnosti. Tyto náklady porostou, pokud externí

¹⁴ V této souvislosti trefně poznamenává ve svém blogu komentátor Respektu Jan Macháček: Změna kultury je ale věc citlivá a jemná a člověk si dovede představit, že většina lídrů G-20 jsou lidé žijící v permanentním politickém boji a vůbec nepochopí, o co jde. Viz www.respekt.cz.

¹⁵ Podrobněji v: VOIGT S. 2008. Institucionální ekonomie, ALFA a LI, 2008.

instituce nejsou obecně přijímány institucemi interními. Z toho pak v zájmu uvažovaných institucionálních změn hovoříme o požadavku kompatibility interních a externích institucí a to buď okamžitě (není mezi nimi rozpor), nebo dlouhodobě, kde neřešitelný nesoulad může vést až politické neprůchodnosti, nestabilitě či nenávratnému selhání – příkladem za všechny může být nesoulad (nebo reformulace) cílů tzv. Washingtonského konsensu I. a II. Neznamená to ovšem, že by se vlády neměly snažit o změnu interních institucí. Zde se dostáváme k problematice velikosti a rozsahu institucionální změny. Jiná bude situace při revolučních změnách typu kolapsu komunismu počátkem devadesátých let, kdy stávající politické instituce nebylo možno zachovat, ale některé ekonomické, sociální a legislativní změny nebyly ani nastartovány a nebo ani dokončeny dodnes (důchodová reforma, pravidla pro fiskální konsolidaci apod.) .

V současné době řešíme, v souvislosti s krizovým vývojem, problém míry regulace, tedy vlastně „regulační rovnováhu“. Vycházíme z předpokladu, že institucionální změny jsou spojeny s transakčními náklady a nejsou realizovatelné v krátkém období (za které v této souvislosti můžeme považovat i délku jednoho volebního cyklu.) . Navíc by připravované změny měli zohlednit i možnosti selhání státu a projevy očekávání soukromého sektoru. Existence očekávání by měla vést tvůrce ekonomické politiky k poznání, že soukromý sektor podniká kroky v souladu se svými očekáváními. Jsou-li dnes přijatá regulační opatření v mnoha případech převážně politickým a méně již ryze ekonomickým rozhodnutím, jsou a tím nutně krátkodobá. Těžko se v současné době podaří vymyslet a politicky prosadit lepší regulaci, nehledě na fakt, že příští krize se zrodí s velkou pravděpodobností ze zcela jiných příčin a podmínek. Požadavek na zvýšení státní regulace se jeví jako příprava na válku již prohranou a naráží rovněž na existenci tzv. regulačního cyklu, který můžeme formulovat asi takto: politická poptávka po regulaci trhů je nejsilnější v době hospodářské krize a nejslabší v době konjunktury. Z čehož plyne, že regulace paradoxně zesiluje projevy hospodářského cyklu namísto toho, aby je tlumila. Navíc pouhé přesunutí fungujícího nástroje hospodářské politiky z jedné země do jiné se díky odlišným institucionálním podmínkám může ukázat jako kontraproduktivní. A v oblasti regulací to vzhledem uvedeným faktům platí dvojnásob. Doporučení vychází z poznání, že neexistují žádné dokonalé alokační a koordinační mechanismy a postupy, že sice existuje jistá setrvačnost institucí v závislosti na minulosti (path dependency), ale také selhání státu a zejména selhání předpovědí. To vede v konečných důsledcích k důraznému varování – transakční náklady nelze přehlížet – jejich existence je takřka jedinou jistotou při pohledu do budoucnosti.

Z každé krize je třeba se poučit. Tato současná (a snad již minulá) nastavila nemilosrdné zrcadlo našemu chování, morálce. Základní výhrou je skutečnost, že poukázala na zásadní příčinu - morální selhání. Je nemorální pro banky aby se řídily heslem „Svět chce být klamán, tak ho klamme“¹⁶ a ani se nevyplácí „zlevňovat“ sledování vlastní obezřetnosti přenášením na ratingové agentury - rating zde slouží jako „náhražka“ za vlastní analýzu rizika. Pro ratingové agentury by mělo do budoucna platit, že poctivost se dlouhodobě vyplácí a nevyplácí se chovat podle hesla „koho chleba jíš, toho píseň zpíváš“. A pro vlády- ty jsou sice málo použitelné a zbrojí převážně na války minulé, ale jsou garantem sociální spravedlnosti

16 Výrok Mundus vult decipi, ergo decipiatur je připisován Petroniovi.

a politický cyklus jim naštěstí nedopřává dost prostoru pro výrazné institucionální změny. Není v této souvislosti nezajímavé, že žádný z dosavadních pokusů o rekonstrukci státu nebyl zdařilý, ať už se jednalo o „NEW PUBLIC MANAGEMENT“, „GOOD GOVERNANCE“, apod., což vede ke zjištění o chronicky se-lhávajícímu státu. Cesta ven asi přece jenom vede přes morálku a laissez – faire.

ZÁVĚRY

1. Základní příčinou vzniku současné krize je rozchod mezi etikou a ekonomikou.
2. Vlády by měly být obezřetné při výběru nástrojů řešení krize, zejména v oblasti regulace.
3. Odeznění krize by mělo přinést návrat důvěry v trhy, větší ekonomickou svobodu, obnovení sepejetí etiky s ekonomikou a doufejme i zvýšení obezřetnosti ve vládních výdajích.
4. Ekonomie by se měla čím dál tím víc obracet k příbuzným vědeckým disciplinám.

LITERATURA

- ACOCELLA, N. 1998. The Foundations of Economic Policy. Cambridge University Press, 1998.
- AIGINGER, K., GUGER, A. 2005. The European Socio-Economic Model. Differences to the USA and Changes over Time, Österreichisches Institute Für Wirtschaftsforschung. Wien 2005. (Working paper 266).
- CHANG HA-JOON : Institutions and economic development:theory, policy and history, Journal of Institutional Economics (2011), 7: 4, 473–498.
- GREGOR, M. 2005. Nová politická ekonomie. UT UK, 2005.
- GREGOR, M. 2005. Nová politická ekonomie. Praha, Karolinum, 2005.
- GREGOROVÁ L., ŽÁK M. 2008. Byrokratická bariéra kvality regulace. Politická ekonomie, 2/2008.
- JUREČKA, V. a kol. 2010. Makroekonomie. Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3258-9.
- JUREČKA, V. a kol. 2010. Mikroekonomie. Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3259-6.
- KADEŘÁBKOVÁ A. ed.: Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2007-2010. Praha, Linde 2010,
- KOLEŇÁK, J.; MILICHOVSKÝ, F. Methodology for the selection of compensation trade tools in SMEs. Danube: Law and Economics Review, 2014, roč. 5, č. 3, s. 213-224.
- KOLEŇÁK, J.; POKORNÝ, V.; AMBROZOVÁ, E. Connatural management approach to preparation and development of individuals in the business environment. Pro spon, 2013, č. 1, s: 93-104. ISSN 1730-0266.
- KOLEŇÁK, J.; KOLEŇÁKOVÁ, L. Management of Companies in Conditions of Eastern Europe Countries and Russia – Barriers and Challenges. Humanum. 10(1)/2013. p. 93-112. ISSN 1898-843.
- KOLENAK, Jiri. Reinforcement of Success of Strategic Alliance of Small and Medium Enterprises in the Czech Republic. VADYBA/Management, 3 (4), 2006, 43-57.
- KOLEŇÁK, J.; MILICHOVSKÝ, F. Trading tools for SMEs in hard times. TRENDY EKONOMIKY A MANAGEMENTU.2010. IV(7). p. 18 - 25. ISSN 1802-8527.
- KOLEŇÁK, J.; KOLEŇÁKOVÁ, L. Je synergie cestou ke zvýšení hodnoty podniku? Scientia&Societas. 2012. VIII(3). p. 128 - 138. ISSN 1801-7118.

- KOLEŇÁK, J.; SMOLÍKOVÁ, L. Použití nástrojů projektového řízení v České republice. *TRENDY EKONOMIKY A MANAGEMENTU*. 2013. 7(13). p. 68 - 75. ISSN 1802-8527.
- MAJERČÁKOVÁ, D., MITTELMAN, A.: A model for measuring social and economic impact in social service organizations in Slovakia. *Journal of East European science and research*. - Vol. 5, No. 1 (2014), ISSN 1338-3302
- MAJERČÁKOVÁ, D., RENTKOVÁ, K., VISKUPOVÁ, M.: Komparácia vybraných modelov zabezpečenia kvality z pohľadu aplikovateľnosti vo vysokoškolskom priestore. In *Súčasný trendy a problémy v manažmente [elektronický zdroj]*. - Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013. - ISBN 978-80-223-3526-3. – s 133-143 [CD-ROM]
- NORTH D. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge UK, 1990.
- NĚMCOVÁ I., ŽÁK M.: *Hospodářská politika*. Grada 1997. ISBN 80-7169-462-2
- PARKIN, M. 1990. *Economics*, Addison-Wesley 1990.
- PAVELKA, T. 2010. *Makroekonomie, základní kurz, 3. aktualizované vydání, UT VŠEM 2010*. ISBN 978-86730-21-9.
- PAVELKA, T. 2010. *Mikroekonomie základní kurz, 2. aktualizované vydání, UT VŠEM 2010*. ISBN 978-80-86730-52-3.
- PEARCE, D. W. 1990. *Macmillanův slovník moderní ekonomie*. Viktoria Publishing, Praha 1994.
- POTŮČEK M., MAŠKOVÁ M. eds. : *Trendy, příležitosti a ohrožení ČR*, Karolinum 2008
- SEDLÁČEK T. 2009. *Ekonomie dobra a zla, 69. pole*. 2009.
- SOJKA M. 2009. *Stane se institucionální ekonomie paradigmatickým 21. stoletím*. PE 4/2009.
- SPĚVÁČEK a kol. 2002. *Transformace české ekonomiky*. Linde Praha 2002.
- STIEGLITZ, J. E. 1998. *Ekonomie veřejného sektoru*, GRADA 1998.
- VOIGT S. 2008. *Institucionální ekonomie*, ALFA a LI, 2008.
- VYMĚTAL, P., Žák, M. 2005. *Instituce a výkonnost*. *Politická ekonomie*, 2005, č. 4, s. 545–566.
- WILLIAMSON, O., E. 2000. *The New Institutional Economics: Taking Stocks, Looking Ahead*, *JEL* 3/2000.
- WORLD BANK 2006. *Governance Matters V*. Washington. World Bank 2006.
- ŽÁK M. (ed.) 2009 *Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2010–2012*. Praha, Linde 2013
- ŽÁK, M., VYMĚTAL, P. 2006. *Institucionální aspekty nové komparativní ekonomie: ČR a EU*. *Politická ekonomie*, 2006, č. 5, s. 583–608.
- ŽÁK, M. 2002. *Velká ekonomická encyklopedie, 2. roz. vydání*. Praha Linde, 2002. ISBN 8072013815.
- ŽALOUDEK, L. 1996. *Encyklopedie politiky*, LIBRI 1996.